

**ПРОБЛЕМА ФОРМУВАННЯ СТИМУЛЬНОГО СПИСКУ
ДЛЯ ПРОВЕДЕННЯ АСОЦІАТИВНОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ**
(на емпіричному матеріалі)

Стаття присвячена проблемі формування стимульного списку з морально-етичними поняттями медичної сфери. Подається зіставний аналіз отриманих в процесі проведення шкалювання оцінок з метою об'єктивзації суб'єктивного у науковому дослідженні.

Ключові слова: *стимульний список, морально-етичне поняття, шкалювання, вільний асоціативний експеримент, асоціація.*

Статья посвящается проблеме формирования стимульного списка с морально-этическими понятиями медицинской сферы. Дается сопоставительный анализ полученных в процессе проведения шкалирования оценок с целью объективизации субъективного в научном исследовании.

Ключевые слова: *стимульный список, морально-этическое понятие, шкалирование, свободный ассоциативный эксперимент, ассоциация.*

The article deals with the formation the stimulus list of moral and ethical concepts of medical sphere. It also gives a comparative analysis of the process of scaling ratings for the objectification of subjectivity in scientific research.

Key words: *stimulus list, moral and ethical concept, scaling, free associative experiment, association.*

На сучасному етапі розвитку суспільства все більшого значення набуває проблема моралі та рівня розвитку й сформованості моральної культури особистості, посилення цінності духовного начала. Морально-етична культура є способом осягнення дійсності та усвідомлення цінності людського життя. Становлення морально-етичної сфери привертає увагу багатьох вчених різних галузей і напрямів науки. Особливий інтерес становлять праці філософського спрямування (Т. Аболіна, С. Анісімов, М. Бахтін та інші), де ґрунтовно й чітко досліджені проблеми цінностей і моралі. Мисленнєві процеси людини безпосередньо пов'язані з організацією та роботою мовного апарату людини, внаслідок чого маємо змогу стверджувати про єдність мови і мислення, тобто через зовнішні прояви мовно-комунікативного процесу можемо дослідити семантичні зв'язки між поняттями, що виникають у свідомості носіїв певної мови.

В процесі антропогенного розвитку генетично й історично склалося, що мова, будучи формою існування розумової діяльності людини, її свідомості, охоплює всі сфери індивідуального й громадського життя і є невід'ємною частиною людської природи. Багато аспектів семантичної характеристики слова, зокрема з'ясування семантичної структури слів, характеризуються різним ступенем дослідження. Їх вивчали, Д. Діз, Ю. Караулов, О. Залевська, Г. Уфімцева, І. Овчинникова, Н. Болотнова та ін. На українському науковому

грунті дослідженням семантики слів та їх смисловим навантаженням у свідомості людини займаються О. Горошко, Д. Терехова, О. Холод, Т. Ковалевська, Т. Недашківська, Л. Кушмар та інші. Але виникає необхідність аналізу тих аспектів, які залишаються поза увагою лінгвістів або мало досліджені. До них відноситься проблема встановлення асоціативної семантики слів морально-етичної сфери використання та співвідношення їх з елементами концептуальної картини світу. Дослідження семантичної структури слів морально-етичної сфери використання за допомогою вільного асоціативного експерименту дасть змогу встановити особливості семантичної будови концептів морально-етичної сфери у концептуальній картині світу українців.

Мета цієї статті – продемонструвати переваги шкалювання як підготовчого експерименту для формування стимульного списку з морально-етичними поняттями медичної сфери, довести продуктивність оцінкової методики для об'єктивації суб'єктивного в умовах асоціативних досліджень.

Вивчаючи лінгвальні процеси, дослідник отримує матеріал для аналізу окремих мовних явищ. Так, вивчення асоціацій та встановлення асоціативних зв'язків між поняттями у свідомості людей дає змогу виявити індивідуальне сприйняття ними навколишнього світу, з'ясувати семантичну структуру слів, відтворити асоціативне значення понять, і побудувати фрагмент картини світу. Одним з найпродуктивніших способів отримання асоціацій є асоціативний експеримент.

Асоціативний експеримент у лінгвістиці – методика досліджень мовних реакцій на слова чи сполуки (стимули), що виявляє рефлекторні тимчасові зв'язки відчуттів, почуттів, образів, понять і їхніх позначень у ментальному лексиконі носіїв мови з метою конструювання мережі асоціацій у свідомості індивіда й етносвідомості [1, с. 424]; це прийом, спрямований на вияв асоціацій, які склалися в індивіда у його попередньому досвіді [2, с. 16].

Дійсність у свідомості сучасної людини відображається вербально й концептуально, тому мовну картину світу зазвичай вивчають окремо від концептуальної, інколи зіставляючи їх [2]. Тому межа між мовною та концептуальною картинами світу є нечіткою, вони перебувають у логічних відношеннях перетину або включення першої в другу.

Мовна картина світу постає в дослідженні як відображений засобами мови образ свідомості-реальності, модель інтегрального знання про концептуальну систему уявлень, репрезентованих мовою; своєрідне світобачення крізь призму мови. Вона структурована, багаторівнева. Саме мовна картина світу детермінує комунікативну поведінку, розуміння зовнішнього та внутрішнього світу людини. Вона відображає спосіб мовно-мисленнєвої діяльності, характерний для певної епохи з її духовними, культурними й національними цінностями [3].

У формуванні картини світу мова виступає лише формою вираження понятійного (мисленнєво-абстрактного) змісту, добутого людиною в процесі своєї діяльності (теорії й практики), вона [мова] лише фіксує концептуальний світ людини, що має своїм первісним джерелом реальний світ і діяльність у цьому світі. Важливу роль у цьому відіграє концепт, тобто інформаційна структура свідомості, різносубстратна, певним чином організована одиниця пам'яті, яка містить сукупність знань про об'єкт пізнання, вербальних і невербальних, набутих шляхом взаємодії п'яти психічних функцій свідомості й поза-

свідомого. Основою такого визначення стало класичне тлумачення концепту О. Кубряковою: “Концепт – термін, що служить поясненню одиниць ментальних і психологічних ресурсів нашої свідомості й тієї інформаційної структури, що відображає знання й досвід людини; оперативна змістовна одиниця пам’яті, ментального лексикону, концептуальної системи й мови мозку, всієї картини світу, відображеної у психіці людини” [4].

Картина світу, відображена у свідомості індивіда, – це вторинне існування об’єктивного світу, закріплене й реалізоване у своєрідній матеріальній формі. Цією матеріальною формою є мова, що і виконує функцію об’єктивації індивідуальної людської свідомості.

Поняття картини світу належить до числа фундаментальних понять, які виражають специфіку людського буття, відносини його зі світом. Картина світу – цілісний його образ, який є результатом усієї діяльності людини [5].

Кожна людина має суб’єктивний образ певного предмета, який цілком не збігається з образом того ж предмета в іншій людині. Об’єктивуватися таке уявлення може лише за умов прокладання шляху до зовнішнього світу через уста. Отже, слово бере на себе вагу суб’єктивних уявлень, відмінності яких перебувають у певних межах, тому що їхні носії належать до одного мовного колективу, володіють певним національним характером та свідомістю [3]. Відповідно до вчення В. фон Гумбольдта, саме мова має впливати на формування системи понять і системи цінностей. Головна різниця полягає у своєрідності духовного образу народу – носіїв мови, у формі самої мови, у способі вираження думок і почуттів. Учений розглядає мову як проміжний світ між мисленням і дійсністю, де мова фіксує особливий національний світогляд. Мова – це орган, який утворює думку, відповідно, у становленні людської особистості, утворенні в людини системи понять та оволодінні нею досвідом вирішальне місце належить мові [6].

Людина в своєму духовному розвитку пройшла довгий і надзвичайно складний шлях. Проте найвищим вираженням розвитку людини завжди була насамперед моральна свідомість у найгуманістичніших і прогресивніших проявах.

Проблема відносин людини із зовнішнім світом, природою, оточуючими людьми у сучасному світі постала особливо гостро. Вона виявилася найтісніше пов’язаною з проблемою майбутнього людства. Жоден людський учинок, жоден акт комунікації між людьми не міг би отримати морального виміру, якби не передбачалося, що людина здатна усвідомлювати їх внутрішню проблематику, співвідносити їх із власними уявленнями про добро і зло, належне і справедливе, з голосом власного сумління. Поза свідомістю, отже, моралі не існує – не тільки в тому розумінні, що без неї було б неможливе саме виконання певних учинків та дій, а й у тому, що нарівні з останніми їх усвідомлення входить до складу самого феномена моралі.

В період бурхливого розвитку людства епохи глобалізації та модернізації суспільства вивчення морально-етичного аспекту є надзвичайно важливим не тільки під час соціологічних, філософських, а й психологічних та лінгвістичних досліджень. Особливо гостро ця проблема постає у процесі спілкування та взаємин людей різних соціальних та професійних груп, зокрема медичного персоналу безпосередньо з пацієнтами чи «потенційними хворими», що є важливою умовою досягнення духовного здоров’я, отже – сприяння фізичному одужуванню останніх.

Підбір словникового матеріалу є важливою вимогою та запорукою успішності проведення будь-якого мовного дослідження. Тому ми звернулися до цього в першу чергу.

З метою відбору слів морально-етичної сфери було опрацьовано різні типи словників: філософського, соціологічного, з етики та естетики, психологічних та лінгвістичних [7], праці з етики та медичної деонтології, морально-етичний кодекс медичного працівника (в тому числі клятва Гіппократа) та ряд інших матеріалів. З цих джерел було вибрано 150 лексем, що належать по поняття морально-етичної сфери. Задля об'єктивізації результатів відбору початкового списку стимульних лексем проведено підготовчий етап вільного асоціативного експерименту – шкалювання (ряд пов'язаних між собою статистичних технік, що часто використовують в інформаційній візуалізації для дослідження схожості та відмінності у даних [8]), в якому взяли участь 297 осіб, а саме: 147 студентів ВНЗ м. Житомира немедичного спрямування (потенційних користувачів медичних послуг) та 150 студентів вищих медичних і фармацевтичних закладів (потенційних працівників сфери надання медичних послуг: 90 студентів Житомирського інституту медсестринства, 30 студентів Новоград-Волинського медичного коледжу та 30 студентів Житомирського базового фармацевтичного коледжу ім. Г.С. Протасевича). Відповідно сформовано результати експерименту за списками групи №1 і групи №2, тобто реальних і потенційних учасників процесу комунікації з отримання / надання медичних послуг. Такий вибір кола реципієнтів обумовлений тим, що у людей одного віку, які є носіями однієї мови (а значить, зі спільною мовною картиною світу), представниками однієї соціальної групи – студентів, але різної професійної спрямованості, гіпотетично має подібним чином відбуватися концептуалізація морально-етичних понять. Вияв збігів і розбіжностей в оцінках дасть змогу з'ясувати, як працювати над формуванням остаточного варіанта стимульного списку, щоб укласти його не лише на основі суб'єктивного бачення експериментатора, а з урахуванням коректив, внесених спільним баченням носіїв мови, тобто їх об'єктивної оцінки. Про об'єктивізацію суб'єктивного маємо підстави говорити, оскільки на проведеному етапі опрацьовано понад 44,5 тис. оцінок.

Реципієнтам надавалися анкети із заздалегідь складеним списком лексем морально-етичної сфери та спеціальною п'ятибальною шкалою вимірювання важливості, актуальності поданих слів: 1- «неважливо»; 2 – «байдуже», 3 – «потрібно, 4 – «важливо», 5 – «**дуже важливо**».

Результати аналізу проведеного дослідження представлені в поданій таблиці.

Група №1	Група №2	Найважливіші поняття, що збігаються, на думку членів обох груп
<i>Життя духовне</i>	<i>життя духовне</i>	<i>життя духовне</i>
<i>здоров'я</i>	<i>здоров'я</i>	<i>здоров'я</i>
<i>нація</i>	-	-
<i>цінності</i>	<i>цінності</i>	<i>цінності</i>
<i>співчуття</i>	<i>співчуття</i>	<i>співчуття</i>
<i>співучасть</i>	-	-
<i>доброзичливість</i>	<i>доброзичливість</i>	<i>доброзичливість</i>
<i>благодійність</i>	<i>благодійність</i>	<i>благодійність</i>

<i>милосердя</i>	<i>милосердя</i>	<i>милосердя</i>
<i>взаємодовіра</i>	<i>взаємодовіра</i>	<i>взаємодовіра</i>
<i>порядність</i>	<i>порядність</i>	<i>порядність</i>
<i>людська гідність</i>	<i>людська гідність</i>	<i>людська гідність</i>
<i>совість</i>	<i>совість</i>	<i>совість</i>
<i>клятва лікаря</i>	<i>клятва лікаря</i>	<i>клятва лікаря</i>
<i>відповідальність</i>	<i>відповідальність</i>	<i>відповідальність</i>
<i>обов'язок</i>	<i>обов'язок</i>	<i>обов'язок</i>
<i>принцип</i>	<i>принцип</i>	<i>принцип</i>
<i>кар'єра</i>	<i>кар'єра</i>	<i>кар'єра</i>
<i>амбіція</i>	<i>амбіція</i>	<i>амбіція</i>
<i>вигода</i>	-	-
<i>багатство</i>	<i>багатство</i>	<i>багатство</i>
<i>винагорода</i>	<i>винагорода</i>	<i>винагорода</i>
<i>злочин</i>	<i>злочин</i>	<i>злочин</i>
<i>аморальність</i>	-	-
<i>закон</i>	<i>закон</i>	<i>закон</i>
<i>привітність</i>	<i>привітність</i>	<i>привітність</i>
<i>конфіденційність</i>	<i>конфіденційність</i>	<i>конфіденційність</i>
<i>підтримка</i>	<i>підтримка</i>	<i>підтримка</i>
<i>захист</i>	<i>захист</i>	<i>захист</i>
<i>професіоналізм</i>	<i>професіоналізм</i>	<i>професіоналізм</i>
<i>моральність</i>	<i>моральність</i>	<i>моральність</i>
<i>шахрайство</i>	<i>шахрайство</i>	<i>шахрайство</i>
<i>особистість</i>	<i>особистість</i>	<i>особистість</i>
<i>інтерес</i>	<i>інтерес</i>	<i>інтерес</i>
<i>«Не нашкодь»</i>	<i>«Не нашкодь»</i>	<i>«Не нашкодь»</i>
<i>допомога</i>	<i>допомога</i>	<i>допомога</i>
<i>довіра</i>	<i>довіра</i>	<i>довіра</i>
<i>компетентність</i>	<i>компетентність</i>	<i>компетентність</i>
<i>подяка</i>	<i>подяка</i>	<i>подяка</i>
<i>повага</i>	<i>повага</i>	<i>повага</i>
<i>честь</i>	<i>честь</i>	<i>честь</i>
<i>гідність</i>	-	-
<i>таємниця</i>	<i>таємниця</i>	<i>таємниця</i>
<i>обережність</i>	<i>обережність</i>	<i>обережність</i>
<i>релігія</i>	<i>релігія</i>	<i>релігія</i>
<i>віра</i>	<i>віра</i>	<i>віра</i>
<i>шляхетність</i>	<i>шляхетність</i>	<i>шляхетність</i>

<i>ризик</i>	-	-
<i>істина</i>	<i>істина</i>	<i>істина</i>
<i>престиж</i>	<i>престиж</i>	<i>престиж</i>
<i>звичай</i>	<i>звичай</i>	<i>звичай</i>
<i>добро</i>	<i>добро</i>	<i>добро</i>
<i>зло</i>	<i>зло</i>	<i>зло</i>
<i>сенс життя</i>	<i>сенс життя</i>	<i>сенс життя</i>
<i>евтаназія</i>	<i>евтаназія</i>	<i>евтаназія</i>
<i>авторитет</i>	<i>авторитет</i>	<i>авторитет</i>
<i>безкорисливість</i>	<i>безкорисливість</i>	<i>безкорисливість</i>
<i>аборт</i>	<i>аборт</i>	<i>аборт</i>
<i>майстерність</i>	<i>майстерність</i>	<i>майстерність</i>
<i>чуйність</i>	<i>чуйність</i>	<i>чуйність</i>
<i>благородність</i>	<i>благородність</i>	<i>благородність</i>
<i>справедливість</i>	<i>справедливість</i>	<i>справедливість</i>
<i>ідеал</i>	<i>ідеал</i>	<i>ідеал</i>
<i>вибір</i>	<i>вибір</i>	<i>вибір</i>
<i>гріх</i>	<i>гріх</i>	<i>гріх</i>
<i>бажання</i>	<i>бажання</i>	<i>бажання</i>
<i>оптимізм</i>	<i>оптимізм</i>	<i>оптимізм</i>
<i>песимізм</i>	-	-
<i>праведність</i>	<i>праведність</i>	<i>праведність</i>
<i>сповідь</i>	<i>сповідь</i>	<i>сповідь</i>
<i>благородність</i>	<i>благородність</i>	<i>благородність</i>
<i>шлюбна мораль</i>	<i>шлюбна мораль</i>	<i>шлюбна мораль</i>
<i>провина</i>	-	-
<i>гуманізм</i>	<i>гуманізм</i>	<i>гуманізм</i>
<i>відвертість</i>	<i>відвертість</i>	<i>відвертість</i>
<i>зверхність</i>	-	-
<i>лицемірство</i>	-	-
<i>кохання</i>	<i>кохання</i>	<i>кохання</i>
<i>мода</i>	<i>мода</i>	<i>мода</i>
<i>культура</i>	<i>культура</i>	<i>культура</i>
<i>думка</i>	<i>думка</i>	<i>думка</i>
<i>подвиг</i>	<i>подвиг</i>	<i>подвиг</i>
<i>споживацтво</i>	-	-
<i>ревнощі</i>	-	-
<i>самоствердження</i>	<i>самоствердження</i>	<i>самоствердження</i>
<i>жертва</i>	<i>жертва</i>	<i>жертва</i>

<i>сміливість</i>	<i>сміливість</i>	<i>сміливість</i>
<i>конкуренція</i>	<i>конкуренція</i>	<i>конкуренція</i>
<i>страх</i>	<i>страх</i>	<i>страх</i>
<i>вимога</i>	<i>вимога</i>	<i>вимога</i>
<i>марнославство</i>	<i>марнославство</i>	<i>марнославство</i>
<i>фанатизм</i>	<i>фанатизм</i>	<i>фанатизм</i>
<i>етикет</i>	<i>етикет</i>	<i>етикет</i>
<i>ідея</i>	<i>ідея</i>	<i>ідея</i>
<i>душа</i>	<i>душа</i>	<i>душа</i>
<i>боягузтво</i>	<i>боягузтво</i>	<i>боягузтво</i>
<i>виховання</i>	<i>виховання</i>	<i>виховання</i>
<i>походження</i>	<i>походження</i>	<i>походження</i>
<i>імідж</i>	<i>імідж</i>	<i>імідж</i>
<i>лінь</i>	<i>лінь</i>	<i>лінь</i>
<i>пристрасть</i>	<i>пристрасть</i>	<i>пристрасть</i>
<i>мудрість</i>	<i>мудрість</i>	<i>мудрість</i>
<i>навіювання</i>	<i>навіювання</i>	<i>навіювання</i>
<i>страждання</i>	<i>страждання</i>	<i>страждання</i>
<i>терплячість</i>	<i>терплячість</i>	<i>терплячість</i>
-	<i>норма</i>	-
<i>ввічливість</i>	<i>ввічливість</i>	<i>ввічливість</i>
<i>звичай</i>	<i>звичай</i>	<i>звичай</i>
-	<i>співчуття</i>	-
<i>насолота</i>	<i>насолота</i>	<i>насолота</i>

Найвищі числові показники в обох групах загалом отримали поняття *здоров'я* (1440), *життя духовне* (1438), *справедливість* (1381), *порядність* (1311), *мудрість* (1144), *відповідальність* (1141) та ряд інших, що свідчить про важливість та актуальність цих понять у сучасному житті людини та її духовному становленні. Натомість такі слова, як *протест* (421), *осуд* (400), *табу* (360), *манія* (310) та інші за результатами шкалювання отримали найменшу кількість балів, тому маємо підстави стверджувати, що ці лексеми не сприймаються реципієнтами як такі, що важливі у їхньому житті.

Таким чином, поняття морально-етичної сфери, які виявилися спільними для обох груп опитаних, тобто максимально актуальними у їх розумінні, будуть включені до стимульного списку анкети проведення вільного асоціативного експерименту.

Проведене дослідження доводить об'єктивність принципів відбору лексем, що в свою чергу сприяє вирішенню проблеми формування стимульного списку для подальшого застосування в ході проведення психолінгвістичного дослідження з метою виявлення в процесі аналізу семантики й асоціативних зв'язків між поняттями морально-етичної сфери, що виникають у свідомості респондентів.

Морально-етична культура проявляється в усіх аспектах поглядів і переконань особистості, її поведінці, відношенні до навколишнього світу, в конкретних вчинках людини, що здійснюються нею у різних видах діяльності, зокрема і в професійній в галузі медичного обслуговування. Поняття морально-етичної сфери виявляються нечітко окресленими у свідомості носіїв мови, тому виникають суспільні проблеми з формуванням моральності сучасної людини, зі смисловим наповненням морально-етичних понять та їх засвоєнням носіями мови.

Подальша робота передбачає проведення основного етапу експериментальної роботи – анкетування мовців – з метою отримання матеріалу для подальшої реконструкції асоціативних полів і асоціативних значень понять морально-етичної сфери.

ЛІТЕРАТУРА

1. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія – Полтава: Довзілля, 2006. – 716 с.
2. Залевская А. А. Межъязыковые сопоставления в психолингвистике. – Калинин: Изд-во Калинин. гос. ун-та, 1979. – 83 с.
3. Кушмар Л. В. Лексика економічної сфери в мовній картині світу українців. Автореф. ...кандидата філологічних наук за спец. 10.02.01 – українська мова. – Житомир: Вид-во ЖДУ імені Івана Франка, 2011. – 19 с.
4. Кубрякова Е.С. Человеческий фактор в языке. Язык и порождение речи/ Е.С. Кубрякова. – М. : Наука, 1991. – 240 с.
5. Анализ структуры отелного фрагмента языковой картины мира[Электронный ресурс] // Коллекция научных трудов по лингвистике Revolution. – Режим доступа до ст.: <http://revolution.allbest.ru/languages/d00100332.html>.
6. Гумбольдт В. Язык и философия культуры : пер. с нем. / Вильгельм фон Гумбольдт ; сост., общ. ред. и ст. А. В. Гулыги и Г. В.Раишвили. – М. : Прогресс, 1985. – 451с.
7. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Бусел В.Т. – К. – Ірпінь: ВТФ «Перун», 2002. – 1440 с.
8. Kruskal, J. V., and Wish, M. (1978), *Multidimensional Scaling*, Sage University Paper series on Quantitative Application in the Social Sciences, 07-011. Beverly Hills and London: Sage Publications.